

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЧЕПКАЛЕНКО ДАР'Я ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 340.15(477)''19'':347.952

**ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАННЯ
СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ В ХХ СТ.:
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі історії держави і права України і зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Шевердін Максим Михайлович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Кириченко Володимир Євгенійович**, Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін;

кандидат юридичних наук, доцент **Бондаренко Наталія Олександрівна**, Київський національний торговельно-економічний університет, доцент кафедри загальноправових дисциплін.

Захист відбудеться 11 березня 2020 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «07» лютого 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Україна наразі переживає період глобальних реформ у зв'язку з обраним геополітичним курсом євроінтеграції. В контексті цих змін відбуваються реформи інституту виконання судових рішень. Відповідно до умов Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання провести адаптацію свого законодавства до *acquis communautaire* Європейського Союзу. Останнім вектором адаптації національного законодавства спрямовується більшість сучасних законодавчих змін. Проте якісними такі зміни можуть бути за умови врахування власного досвіду розвитку певного правового інституту.

Законодавче регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень в Україні завжди відігравало надзвичайно важливу процесуальну роль, оскільки за ефективністю діяльності органів виконання судових рішень у різні часи можна оцінювати якість судової системи в цілому.

2 червня 2016р. було прийнято Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» № 1403-VIII, яким введено правовий інститут приватних виконавців з метою розвантаження системи державного виконання судових рішень. У контексті цих останніх реформ особливої актуальності набуває дослідження багатовікового українського досвіду будівництва системи виконання судових рішень.

Оскільки в історії держави та права України ХХ століття стало найбільш багатим та насиченим на революційні події, з якими пов'язані кардинальні зміни світоглядних парадигм, що відбивалися на концептуальному реформуванні матеріального і процесуального законодавства, у тому числі законодавчого регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень, і Російської імперії, і Союзу Радянських Соціалістичних Республік, і України, то історико-правове дослідження саме законодавчого регулювання діяльності органів виконання судових рішень в Україні в ХХ ст. здатне встановити ключові закономірності розвитку вітчизняного законодавчого регулювання діяльності органів виконання судових рішень. Спираючись на це, а також беручи до уваги той факт, що завданням науковців і законодавців при реформуванні нормативно-правової бази з питань виконавчого провадження є створення ефективного механізму захисту прав людини, можемо стверджувати, що вивчення і використання вітчизняного досвіду є нагальною потребою сьогодення і сприятиме підвищенню ефективності функціонування судів.

Сформульовані у дисертаційній роботі теоретичні висновки, практичні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення положень чинного законодавства України ґрунтуються на працях вітчизняних і зарубіжних вчених правників, таких як: М.Г.Авдюков, А.М. Авторгов, Р.Х. Валєєва, Є.В.Васьковський, А.Х. Гольмстен, В.М. Гордон, А.М. Гуз, Б.М. Гук, Б.В. Деревянко, Є.Домбровський, Н. Дювернуа, П.П. Заворотько, Р.В. Ігонін, В.І. Ісаченко, К.Д. Кавелін, Р.С.Калінін, Б.М. Магомедов, П.В. Макушев, Д.Я. Малешин, К. Малишев, М.Я. Небесов, В.П. Пастухов, А.Й.

Пашук, А.І. Перепелиця, В.М. Притуляк, Л.Ю. Сайко, С.В. Самохвалов, В.І. Сергєєвич, О.С. Смикалін, В.В. Худенко, О.О. Чумак, С.В. Юшков та інші вчені.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження затверджена Вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 11 вересня 2015р., протокол №1 та узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Актуальні питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах їх історії» (номер державної реєстрації 0111U000970).

Мета і завдання дослідження. Метою наукової роботи є встановлення закономірностей розвитку законодавчого регулювання діяльності органів виконання судових рішень в ХХ ст..

Для окресленої мети було поставлено такі завдання:

- з'ясувати науково-правові засади регулювання діяльності органів виконання судових рішень в Україні;
- встановити особливості законодавчого регулювання інституту судових виконавців в Україні (1919 – 1991 рр.);
- визначити особливості розвитку органів виконання судових рішень в Україні наприкінці ХХ ст.;
- охарактеризувати правовий статус судових виконавців за законодавством СРСР, УРСР та України;
- розкрити еволюцію інституту органів виконання судових рішень після проголошення Україною незалежності.

Об'єктом дослідження є сукупність процесуальних відносин, покликаних забезпечувати належне виконання судових рішень.

Предметом дослідження є законодавче регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень в Україні у ХХ ст.

Методи дослідження. Мета і завдання дисертації зумовлюють використання загального філософського діалектичного підходу, який передбачає розгляд об'єкта і предмета дослідження у динамічному історичному розвитку із врахуванням внутрішніх протиріч. Спираючись на це, також було використано комплекс спеціальних наукових методів, які застосовувалися в комплексі, зокрема, історико-правовий, компаративний (порівняльний), моделювання, логічний метод аналізу і синтезу. Так, історико-правовий метод став універсальним при написанні усіх розділів роботи, завдяки компаративному методу проведено порівняння окремих елементів публічно-правового статусу різних посадових осіб та органів, на які в різні періоди історії України законом було покладено виконання судових рішень. Метод моделювання дозволив з'ясувати структуру і

розмежувати компетенцію органів виконання судових рішень, (виокремити деякі елементи) вивчити певні особливості правового статусу судових виконавців. За допомогою взаємодоповнюючих методів аналізу та синтезу детально і ґрунтовно дослідженні компетенції органів, на які покладено функцію виконання судових рішень, у цілому, а також визначені засади становлення і розвитку інституту державних виконавців у нашій державі.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є першим в Україні комплексним історико-правовим дослідженням законодавчого регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень в Україні в ХХ столітті.

У результаті проведеного дослідження отримані та виносяться на захист наукові положення та висновки, що мають наукову новизну.

Уперше:

1) розширено періодизацію розвитку інституту органів виконання судових рішень і доповнено її новими етапами, що стали підґрунтям формування сучасного законодавства у цій сфері. Завдяки ретельному вивченню діяльності органів виконання судових рішень в цілому, до вже виокремлених раніше науковцями періодів: 1) період дії «Руської Правди»; 2) період дії Литовських статутів; 3) період, в який діяли: звичаєве право, що склалося в попередні століття, Литовські статuti, маґдебурзьке право, договірні статті між царським урядом і Гетьманщиною, Гетьманські універсали та інші акти Гетьманської юрисдикції, російське законодавство цього періоду (Гетьманщина); 4) період дії законодавства Російської імперії, пропонується доповнити її такими періодами: 5) період дії законодавства революційного часу 1917-1922 років; 6) період дії радянського законодавства (1922–1991рр.); 7) період дії законодавства незалежної України (з 1991 р.);

2) виявлено історичні закономірності розподілу функцій судових виконавців. Так, у перші роки радянської влади в Україні охоронне провадження не належало до функцій судових виконавців, тому що охорона спадщини була у віданні Наркомату соціального забезпечення;

3) доведено доцільність проведення судової реформи 1919 року, під час якої Декретом РНК УСРР «Про суд» від 14 лютого 1919 року вперше введено термін «судовий виконавець» замість існуючого до того часу «судовий пристав». Інститут судових приставів як система забезпечення судової влади проіснував до початку ХХ століття і був скасований Декретом РНК № 1 від 24 листопада 1917 року одночасно з ліквідацією колишньої судової системи і розпуском усіх судових і державних органів Російської імперії;

4) обґрунтовано відсутність підстав для віднесення банків, які фактично з вересня 1934 р. відповідно до Постанови РНК СРСР виконували функції судових виконавців, до органів виконання судових рішень. Це пояснюється тим, що банк – це кредитно-фінансова установа, а його діяльність, у тому числі й у сфері виконання судових рішень, визначається правилами банку, а не цивільно-процесуальним законодавством.

Удосконалено:

1) коло осіб, які виконували судові рішення за часів Жовтневого перевороту 1917 р. після скасування інституту судових приставів, зокрема, рішення судів у цивільних справах і вироки у кримінальних справах виконувалися різними державними органами: волосними, органами міліції, сільськими виконкомами, банками та іншими;

2) аргументацію, що попереднє виконання можна визначити як процесуальний засіб захисту інтересів громадян, який ґрунтувався на трудових, аліментних та інших зобов'язаннях;

3) висновки щодо неприпустимості трактування положень Закону України 1998 р. «Про державну виконавчу службу», яким засновано державну виконавчу службу у структурі Міністерства юстиції України, як скасування інституту судових виконавців.

Набули подальшого розвитку положення щодо:

1) еволюції органів виконання судових рішень у ХХ ст., а також окреслено нові здобутки і недоліки правового регулювання цього періоду;

2) періодизації розширення органів виконання судових рішень, шляхом поділу періоду дії законодавства незалежної України на 2 етапи: а) існування лише системи державних судових виконавців; б) поява приватних судових виконавців;

3) законодавства у сфері виконання судових рішень протягом ХХ ст., яке розвивалося як під впливом революційного законодавства, так і значного впливу нормативно-правових актів радянської доби.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання дисертаційних матеріалів: у науково-дослідницькій сфері – під час подальших досліджень особливостей діяльності й правового статусу судових виконавців та інших осіб, які здійснювали виконання судових рішень у різні періоди історії України; нормотворчій діяльності – при вдосконаленні національного процесуального законодавства з питань регулювання виконавчого провадження; навчальному процесі – під час викладання навчальних курсів «Історія держави і права України», підготовки навчальної та навчально-методичної літератури (підручників, посібників, методичних рекомендацій); правозастосовній діяльності – при удосконаленні правового статусу й діяльності органів виконання судових рішень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації були відображені у тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Pravna veda a prax: vyzvy modernych integracnych procesov» (Bratislava, 27-28 Novembra 2015), «Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine» (Sandomierz, January 27-28, 2017), «Юридична осінь 2018 р.» (Харків, 14 листопада 2018).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені у восьми публікаціях, з яких: п'ять статей опубліковані у фахових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз, троє тез доповідей у матеріалах міжнародних і всеукраїнської конференцій.

Структура дисертації. обумовлені поставленими метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дослідження складає 212 сторінки, з них 186 - основного тексту та 25 сторінки списку використаних джерел (229 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами й темами, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання та методологічну основу.

Відповідно до результатів дослідження сформульовано основні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й практичне значення одержаних результатів, надано інформацію щодо апробації результатів дослідження, а також зазначено публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Історіографія та джерельна база законодавчого регулювання діяльності органів виконання судових рішень в Україні» складається з двох підрозділів, в яких аналізуються особливості джерельної бази правового регулювання проблематики виконання судових рішень.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія діяльності органів виконання судових рішень»* звертається увага на те, що спеціальні, комплексні монографії з означеної проблематики, які охоплюють встановлені у дослідженні хронологічні рамки, майже відсутні. Водночас, існує велика кількість наукових праць, які фрагментарно торкаються названої тематики. Цей масив наукової літератури створювався протягом трьох періодів – дорадянського, радянського та пострадянського (сучасного). У період перебування значної частини українських земель у складі Російської імперії наукові твори більшості дослідників носили загальноправовий характер, а виконання судових рішень (чи виконавче провадження) розглядалося як одна зі стадій процесу або частина процесуальної галузі права. Як приклади можна навести роботи таких вчених, як К.Н. Анненков, С.К. Богоявленський, Є.В. Васьковський, І.В.Гессен, А.Х. Гольмстен, В.М. Гордон, К. Диновський, Є. Домбровський, М.Л. Дювернуа, М.М. Євреїнов, В.Л. Ісаченко, К. Малишев, М.М. Михайлов, М.Я. Небесов, Д. Піхно, К.П. Побєдоносцев, В.І. Сергєєвич, І.Т. Тарасов та інші.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став періодом сплеску наукового інтересу до проблем правового регулювання діяльності органів виконання судових рішень, внаслідок чого з'являються праці таких правників, як А.М.Авторгов, Г.С. Вайнштейн, В.М.Голубєв, А.М.Гуз, Б.М.Гук, Б.В.Деревянко, К.М.Єфремова, В.В.Захаров, Р.В.Ігонін, Р.С. Калінін, Л.Я.Кудинцев,

В.В.Кудрявцев, П.В.Макушев, Д.Я.Малешин, С.М.Пашков, В.М.Притуляк, С.В.Самохвалов, Д.О.Серов, Н.С. Стеценко, В.П. Ткачук, О.О.Чумак, С.В.Щербак та інші.

У підрозділі 1.2. *«Правові джерела регулювання виконання судових рішень»* досліджена історія появи правового інституту виконання судових рішень на землях України. З'ясовано, що більш аргументованою є позиція дослідників, які появу судових виконавців відносять до початку XI ст., коли за князя Володимира Великого було видано Статут «Про десятини, суди і людей церковних», яким офіційно введено судові органи як спеціалізовані органи державної влади для здійснення правосуддя. Проаналізовано перші редакції Руської Правди, в яких виконання судових рішень покладалося на самого позивача-стягувача, тобто відображалося характерне для звичаєвого права Київської Русі приватне начало виконання судових рішень.

Першими спеціалізованими органами виконання рішень судів на Русі були пристави, які поряд з тим, що були помічниками стягувачів, захищали інтереси відповідача. Пізніше нормами магдебурзького права і Литовських статутів було передбачено функціонування спеціальних посадових осіб держави, які уповноважувалися здійснювати функції виконання судових рішень.

Детально досліджено основні засади судової реформи 1864 р., якою на судових приставів було покладено функцію виконання судових рішень, а також обов'язки щодо забезпечення діяльності суду й участі в охоронному провадженні. Характеризуючи пореформене законодавче регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень, зокрема і виконавче провадження в цілому, дисертантка дійшла висновку щодо його прогресивності у порівнянні з однойменними інститутами попередніх історичних періодів.

Розділ 2 «Законодавче регулювання функціонування інституту судових виконавців в Україні (1917 – 1956)» складається з двох підрозділів, в яких досліджуються питання, пов'язані зі становленням та розвитком інституту судових виконавців, станом його нормативно-правового забезпечення.

У підрозділі 2.1. *«Особливості функціонування інституту судових виконавців у період становлення радянської влади (1917 – 1929)»* аналізується специфіка функціонування інституту судових виконавців після Жовтневого перевороту 1917 рр. та протягом періоду НЕПу, його нормативно-правове забезпечення, місце цього етапу у подальшому розвитку системи судових виконавців.

Зокрема, авторкою акцентовано увагу на тому, що із початком будівництва радянської держави було проголошено тезу про необхідність поєднання законодавчої та виконавчої державної діяльності, що у свою чергу зумовило підконтрольність судових органів у перші роки після революції виконавчій владі. При цьому проведено паралель неоднозначності становища суду у новому державному устрої та відбиття цієї ситуації на системі правового регулювання виконання судових рішень. На підтвердження цієї тези відзначено, що до 1923 р. не було прийнято

жодного загальнодержавного акта, який детально регулював би порядок виконання судових постанов у цивільних справах.

Зауважується, що важливим етапом генези цивільно-процесуального законодавства радянської України стало прийняття Цивільно-процесуального кодексу УСРР 1924 р. Виконавче провадження визнавалося функцією правосуддя, оскільки відповідно до положень Кодексу виконання судових рішень ставало завершальною стадією цивільного процесу.

У підрозділі 2.2. «*Організаційно-правові засади функціонування інституту судових виконавців в 1929-1956 рр.*» досліджено проблеми існування інституту судових виконавців в період формування адміністративно-командної тоталітарної системи, а також систему правового регулювання інституту судових виконавців на вказаному історичному етапі.

Відзначено, що Положення про судоустрій СРСР, прийняте у 1929 р., передбачало єдиний орган примусового виконання – судових виконавців. Згідно з приписами Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» судові виконавці також розглядалися як єдиний орган примусового виконання.

Авторкою розроблено та обґрунтовано положення про те, що важливим здобутком ЦПК УСРР 1929 р. стало закріплення норми, відповідно до якої судочинство в судах республіки провадилося українською мовою. У новому Кодексі також більш детально визначено порядок припинення виконавчих дій і розподілу стягнених грошових сум, якщо їх було недостатньо для задоволення вимог усіх стягувачів за розрядами. До того ж значну увагу було приділено порядку звернення стягнення на майно боржника, а також вводилась нова частина, яка регулювала судочинство у справах про неспроможність.

Велике значення мало запровадження в ЦПК УСРР 1929 р. інституту попереднього виконання, яке, на думку дисертантки, можна визначити як процесуальний засіб захисту інтересів громадян, що ґрунтувався на трудових, аліментних та інших зобов'язаннях.

Розділ 3 «Еволюція правового регулювання діяльності органів виконання судових рішень в Україні (з 1956 р. до сьогодення)» складається з двох підрозділів, у яких досліджено проблематику нових підходів у механізмі правового регулювання діяльності органів виконання судових рішень в Україні від часів десталінізації і до сьогодні.

У підрозділі 3.1. «*Організаційно-правові засади діяльності органів виконання судових рішень у період десталінізації, застою і перебудови (1956 – 1991)*» проаналізовано радянський період розвитку інституту органів виконання судових рішень, та відзначено, що у другій половині 1950-х рр. почалася кардинальна реорганізація системи правоохоронних і судових органів, яка торкнулася і інституту судових виконавців. Авторкою акцентовано увагу на місці та ролі нормативно-правового забезпечення функціонування органів виконання судових рішень. Зокрема, зазначено, що у 1963 рр. прийнято Цивільно-процесуальний кодекс УРСР, який встановив, що виконавче

провадження здійснювалося судовим виконавцем. Доведено також той факт, що на більш високому законодавчому рівні закріплювалися права, обов'язки і порядок діяльності судового виконавця. Досить важливим, на думку авторки, став останній період радянської епохи (з 1985 по 1991 рр.), який відзначився затвердженням Інструкції «Про виконавче провадження» у 1991 р., що деталізувала окремі аспекти виконавчого провадження і правового статусу судового виконавця, зафіксувала права та обов'язки стягувача і боржника.

У підрозділі 3.2. «Розвиток організації та діяльності органів виконання судових рішень від здобуття незалежності Україною до сьогодення» авторкою вивчено специфіку цього періоду організації та діяльності системи органів виконання судових рішень. Зокрема, дисертантка дійшла висновків, що характерною особливістю цього періоду розвитку інституту виконання судових рішень було: 1) обов'язковий характер вимог судового виконавця по виконанню судових рішень для підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян; 2) наявність певних гарантій щодо дотримання прав учасників виконавчого провадження; 3) можливість оскарження вимог і дій судового виконавця; 4) передбачений на законодавчому рівні перелік підстав для примусового виконання, а також перелік виконавчих документів; 5) закріплено на законодавчому рівні механізм вчинення виконавцем певних дій щодо примусового виконання судових рішень; 6) можливість реалізації арештованого майна самим судовим виконавцем тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, яке полягає у встановленні закономірностей розвитку законодавчого регулювання діяльності органів виконання судових в Україні в ХХ столітті; визначенні правового статусу судових виконавців за законодавством СРСР, УРСР та України; з'ясуванні особливостей еволюції інституту органів виконання судових рішень після проголошення Україною незалежності. За результатами здійсненого дослідження сформульовано такі основні висновки :

1. Історія появи правового інституту органів виконання судових рішень на землях України починається ще з Х ст., коли за версією одних дослідників органи князівської державної влади здійснювали судові функції, а виконували такі рішення допоміжні посадові особи. На нашу думку, більш аргументованою є позиція науковців, які вважають, що судові виконавці з'явилися від початку ХІ ст., коли за князя Володимира Великого було видано Статут «Про десятини, суди і людей церковних», яким офіційно введено судові органи як спеціалізовані органи державної влади для здійснення правосуддя. Першими редакціями Руської Правди виконання судових рішень покладалося на самого позивача-стягувача, тобто закріплювалося характерне для звичаєвого права Київської Русі приватне начало виконання судових рішень. У Поширеній редакції Руської Правди

введено новий вид виконавця – «тивун бояреск» та завершено зміну статусу судового виконавця з військового на державного посадовця.

2. У XIV ст. – першій половині XVII ст. на території України інститут органів виконання судових рішень формувався під впливом законодавства Польщі й Литви, під владою яких перебувала більшість українських земель. Найпрогресивнішими нормативно-правовими актами того періоду були акти магдебурзького права та Литовські статuti, а згодом козацьке право і право Гетьманщини.

3. Першими спеціалізованими органами виконання рішень судів на Русі були виконавці, які поряд з тим, що були помічниками стягувачів, також захищали інтереси відповідача. Виконавців називали праведниками, тижневиками, вірниками, дитячими, які призначалися князем і були посадовими особами. До їх обов'язків належало затримання боржників на вимогу стягувачів, забезпечення явки викликаних до суду осіб і виконання судових рішень. Згодом нормами магдебурзького права і Литовських статутів було передбачено функціонування спеціальних посадових осіб держави, які були уповноважені здійснювати функції виконання судових рішень. Внаслідок реформ наприкінці XVII ст. судові пристави перестали існувати як допоміжний інститут, створений для виконання судових рішень, а їх повноваження були передані дрібним судовим чинам, поліцейським та іншим державним службовцям. У XVIII ст. із приставів сформувався окремий орган у структурі поліції, головними обов'язками якого було підтримання громадського порядку і забезпечення виконання урядових «узаконень», а другорядними – виклик сторін судового процесу до суду й виконання судових рішень. Здійснення приставами інших, крім виконання судових рішень повноважень, значно уповільнювало виконання останніх. Тому у 1786 р. відбувся поділ на поліцейських приставів, що виконували рішення судів та станових приставів-охоронців.

4. У XV ст. – першій половині XIX ст. відбувається еволюція правового статусу і повноважень органів виконання судових рішень, що було пов'язано з поступовим переходом від змагального процесу до слідчого, а також вдосконаленням нормативно-правової бази із питань регламентації діяльності органів виконавчого провадження.

5. Нову історичну віху для Російської імперії відкрила судова реформа 1864 р., за умовами якої на судових приставів поклалися додаткові обов'язки щодо забезпечення діяльності суду й участі в охоронному провадженні, що негативно вплинуло на ефективність діяльності інституту судових приставів. Ще однією вадою цієї реформи слід визнати недостатній обсяг повноважень суду у сфері виконання судових постанов, що у свою чергу, негативно вплинуло на можливість виконання винесеного судового рішення. У цілому ж інститут виконання судових рішень цього історичного періоду характеризувався більш прогресивним підходом у порівнянні з однойменними інститутами попередніх історичних періодів.

6. У результаті Жовтневого перевороту 1917 р. судова система царської Росії була скасована. Більшовики прагнули не реформувати судові установи, а повністю їх знищити. В умовах правового хаосу й державного нігілізму в різних регіонах країни з ініціативи місцевих рад робітничих і селянських депутатів стихійно створюються революційні судові органи (революційний народний суд, революційний трибунал, мирові судді, суди народної совісті тощо), дії яких не дозволяли вести мову про нормативно-правове регулювання діяльності спеціальних органів виконання судових рішень і закріплення порядку виконання судових рішень. З огляду на це рішення судів у цивільних справах, як і вироки у кримінальних справах, виконувалися різними державними органами: судовими виконавцями, органами міліції, волосними, сільськими виконкомами тощо.

7. На початку 20-х років ХХ ст. в УСРР діяльність з виконання судових рішень увійшла до судового провадження як завершальна стадія, на якій суд брав участь шляхом надання роз'яснень щодо прийнятих ним рішень, тим самим опосередковано брав на себе відповідальність за правильність виконання судових рішень. Проте зміни законодавства про виконання судових рішень, навпаки, негативно позначилися на ефективності виконавчого провадження. Зокрема, радянське законодавство про виконавче провадження 20-х років скасувало засоби примусового виконання, що діяли у царській Росії, і встановило принцип недоторканості особи боржника. Арешт боржника, його особистий обшук, привід у суд для з'ясування майнового стану, оголошення боржника неспроможним та інші засоби, спрямовані проти особи боржника, були скасовані, що зумовило звуження гарантій стягувача у виконавчому провадженні.

8. У цей період (1917 – 1922 рр.) основні питання виконавчого провадження, як і раніше, залишалися невирішеними, незважаючи на те, що необхідність в їх законодавчому регулюванні була очевидною. Із початком будівництва радянської держави було проголошено тезу про необхідність поєднання законодавчої і виконавчої державної діяльності, як наслідок, судові органи у перші роки після революції діяли під контролем виконавчої влади. Неоднозначність становища суду за нового державного устрою відбилася і на правовому регулюванні виконання судових рішень. Це підтверджується тим, що до 1923 р. не було прийнято жодного загальнодержавного акта, положення якого детально регламентували б порядок виконання судових постанов у цивільних справах.

9. Із прийняттям Цивільно-процесуального кодексу УСРР 1924 р. отримав логічне завершення важливий етап генези цивільно-процесуального законодавства радянської України. Врегулювавши низку нових суспільних відносин, Кодекс увібрав цивільно-процесуальні норми, які містилися у різних нормативно-правових актах, й узагальнив досвід судової та виконавчої практики того часу. Основне його значення полягало в тому, що виконавче провадження

визначалося як функція правосуддя, оскільки відповідно до положень Кодексу, виконання судових рішень визнавалося завершальною стадією цивільного процесу.

10. Виходячи з аналізу порядку стягнення з установ, що фінансувалися з державного або місцевого бюджету в радянський період, можна стверджувати, що виконання судових рішень щодо цих установ за виконавчими документами приватних осіб, хоча й було передбачене нормами ЦПК 1924 року, але ці приписи були суто формальними, більш того, навіть самі вони прописувалися так, що приватна особа ніколи б не змогла стягнути з державної установи борг.

11. Положення про судоустрій СРСР, прийняте у 1929 р., закріплювало єдиний орган примусового виконання – судових виконавців. Закон «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» визначив судових виконавців як єдиний орган примусового виконання, та констатував, що судові виконавці функціонують при народних і обласних судах, а також при Верховних Судах автономних і союзних республік.

12. Важливим здобутком ЦПК УСРР 1929 р. стало закріплення норми, відповідно до якої судочинство в судах республіки провадилося українською мовою. У новому Кодексі також більш детально виписано порядок припинення виконавчих дій і розподілу стягнених грошових сум, якщо їх було недостатньо для задоволення вимог усіх стягувачів за розрядами. До того ж значну увагу було приділено порядку звернення стягнення на майно боржника, а також вводилась нова частина, приписи якої сприяли унормуванню судочинства у справах про неспроможність.

13. Незважаючи на те, що Положення про судоустрій і ЦПК УСРР 1929 р. були прийняті й набували юридичної сили одночасно, проте їх положення містили колізійні норми. Так, ЦПК УСРР 1929 р. органами виконання визнав судових виконавців і сільські ради, а відповідно до Положення про судоустрій судові виконавці вважалися єдиним органом примусового виконання. Крім того, відповідно до розділу 22 ЦПК УСРР 1929 р. податковим органам також надавалися повноваження щодо звернення стягнення.

14. Важливим здобутком ЦПК УСРР 1929 р. стало запровадження інституту попереднього виконання, який можна розглядати як процесуальний засіб захисту інтересів громадян, що ґрунтувався на трудових, аліментних та інших зобов'язаннях. Аналіз норм ЦПК УСРР 1929 р. дозволив зробити висновки, що фактично законодавцем закріплювалося два види попереднього виконання: а) попереднє факультативне виконання; б) попереднє обов'язкове виконання.

15. Аналізуючи радянський період розвитку інституту органів виконання рішень, встановлено, що у другій половині 1950-х рр. почалася суттєва реорганізація системи правоохоронних і судових органів, що торкнулася й інституту судових виконавців. У 1963р. прийнято Цивільно-процесуальний кодекс УРСР, який встановив, що виконавче провадження втілено в особі судового виконавця, також було закріплено права, обов'язки і порядок діяльності судового виконавця на законодавчому рівні. Останній період з 1985 по 1991 рр. ознаменувався

затвердженням Інструкції «Про виконавче провадження», яка деталізувала окремі аспекти виконавчого провадження й правового статусу судового виконавця, зафіксувала права й обов'язки стягувача і боржника.

16. Розвиток інституту приватної власності після проголошення незалежності України, активне роздержавлення власності й перехід до ринкової моделі економіки зумовили необхідність внесення певних змін до регламентації здійснення виконавчих дій стосовно нерухомого майна боржника, що відповідали б принципу рівності всіх форм власності, започаткованому прийняттям Закону УРСР «Про власність» від 7 лютого 1991 р.

17. Слід відмітити, що Закон України «Про державну виконавчу службу» 1998 р. заснував новий орган виконавчого провадження – Державну виконавчу службу, у структурі Міністерства юстиції України. Незважаючи на зміну назви органу та його підпорядкування, функції даного інституту суттєво не змінилися, і як і раніше, полягали у примусовому виконанні, у тому числі й судових рішень.

18. Прийняття у 1999 р. Закону України «Про виконавче провадження» відіграло значну роль у розвитку інституту виконання судових рішень й інституту виконавців. Вказане свідчить про те, що прийняття Закону України «Про Державну виконавчу службу» 1998 р. та Закону України «Про виконавче провадження» 1999р., а також заснування Державної виконавчої служби при Міністерстві юстиції України як органу виконавчої влади не привело до повного відмежування виконавчої служби від судової гілки влади. Характерною особливістю цього періоду розвитку інституту виконання судових рішень було: 1) обов'язковий характер вимог судового виконавця по виконанню судових рішень для підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян; 2) наявність певних гарантій щодо дотримання прав учасників виконавчого провадження; 3) можливість оскарження дій судового виконавця; 4) передбачення на законодавчому рівні переліку підстав для примусового виконання, а також переліку виконавчих документів; 5) закріплення законодавчого механізму вчинення виконавцем певних дій щодо примусового виконання судових рішень; 6) можливість реалізації арештованого майна самим судовим виконавцем, тощо.

19. Проведене історико-правове дослідження правового регулювання діяльності органів виконання судових рішень в Україні дало можливість охарактеризувати генезу законодавства в цій сфері, підтвердити, що цей процес тривав значний проміжок часу, це, звісно, сприяло розвитку і постійному оновленню нормативно-правової бази з метою створення ефективної, дієвої та скоординованої системи органів виконавчого провадження, яка є вільною від корупції, підзвітною усім громадянам, відповідає стандартам ЄС і передовій практиці і забезпечує верховенство права в Україні. Необхідно враховувати, що на становлення виконавчого провадження сьогодення впливає не лише певний історичний період, а й активна демократизація суспільних відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дослідження:

1. Чепкаленко Д.О. Органи виконання судових рішень за часів Київської Русі: *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 6. 2016р. С. 48-52.
2. Чепкаленко Д.О. Розвиток інституту виконання судових рішень у XV- першій половині XIX ст.: *Право і суспільство*. Вип. 1. 2017. С.56-63.
3. Чепкаленко Д.О. Законодавче регулювання виконавчого провадження за судовою реформою 1864 року: *Правові новели*. Вип. 5. 2018. С. 15-26с.
4. Чепкаленко Д.О. Організаційно-правові засади функціонування інституту судових виконавців протягом 1929-1938рр.: *Право та інновації*. 2018. №3(23). С. 97-102.
5. Чепкаленко Д.О. Розвиток інституту судових виконавців за часів незалежної України: *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 42-45.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Чепкаленко Д.О. Перші джерела інституту виконання судових рішень. Zbornik prispevkov z medzinarodnej konferencie Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov. 27.-28. Novembra 2015. Bratislava. С.77-79.
7. Чепкаленко Д.О. «Правіж» як засіб виконання судових рішень за часів Київської Русі. International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27-28, 2017. Sandomierz. С.35-38.
8. Чепкаленко Д.О. Функціонування інституту судових виконавців у 30-х роках XX ст.: історико-правовий аналіз//Юридична осінь 2018р.:зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр.наук.конф. молодих вчених та студентів(Харків,14листоп.2018р.)/за заг. ред. А.П. Гетьмана.-Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2018. С.236-239.

АНОТАЦІЯ

Чепкаленко Д. О. Законодавче регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень в Україні в XX ст.: історико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2020.

Роботу присвячено системному аналізу генези інституту виконання судових рішень, його впливу на розвиток сучасної судової системи України. У контексті аналізу напрацювань істориків та правників минулих поколінь та сучасної наукової думки досліджено еволюцію галузевої належності норм, що регулювали організацію та діяльність органів виконання судових рішень в Україні

на конкретних історичних етапах, на підставі чого визначено особливості правового регулювання діяльності органів виконання судових рішень. У контексті сучасних уявлень та надбань загальної концепції розвитку інституту органів виконання судових рішень охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення функціонування органів виконання судових рішень в Україні. Показано в історико-правовій площині динаміку появи та становлення правового інституту органів виконання судових рішень. Продемонстровано тенденції й особливості правового регулювання інституту виконання судових рішень на конкретних історичних етапах.

Ключові слова: судові рішення, виконання судових рішень, судовий виконавець, інститут виконання судових рішень, органи виконання судових рішень, судовий пристав, державний виконавець, приватний виконавець.

АННОТАЦІЯ

Чепкаленко Д. А. Законодательное регулирование организации и деятельности органов исполнения судебных решений в Украине в XX в.: историко-правовое исследование. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2020.

Работа посвящена системному анализу генезиса института исполнения судебных решений, его влияния на развитие современной судебной системы Украины. В контексте анализа наработок историков и юристов прошлых поколений и современной научной мысли исследована эволюция отраслевой принадлежности норм, регулирующих организацию и деятельность органов исполнения судебных решений в Украине на конкретных исторических этапах, на основании чего определены особенности правового регулирования деятельности органов исполнения судебных решений. В контексте современных представлений и достижений общей концепции развития института исполнения судебных решений охарактеризовано состояние нормативно-правового обеспечения функционирования органов исполнения судебных решений в Украине.

Проведен всесторонний анализ законодательного регулирования организации и деятельности органов исполнения судебных решений в Украине, а также подробно изучены документы и нормативные акты различных эпох.

Определено, что в XIV-XVII вв. на территории Украины институт органов исполнения судебных решений формировался под влиянием законодательства Польши и Литвы, под властью которых находилось большинство украинских земель. Прогрессивными нормативно-правовыми ак-

тами того периода были Литовские статуты, а потом козацкое право и право Гетьманщины. Ограничено, что первыми специализированными органами исполнения решений судов на Руси были приставы, которые наряду с тем, что были помощниками взыскателей, также защищали интересы ответчика.

Новую историческую веху для Российской империи открыла судебная реформа 1864 г., по положениям которой на судебных приставах возлагались дополнительные обязанности по обеспечению деятельности суда и участия в охранном производстве, что, как указано диссертанткой, негативно повлияло на эффективность деятельности института судебных приставов.

Показано в историко-правовой плоскости динамику появления и становления правового института органов исполнения судебных решений. Продемонстрировано тенденции и особенности правового регулирования института исполнения судебных решений в конкретных исторических этапах.

Ключевые слова: судебные решения, исполнение судебных решений, судебный исполнитель, институт исполнения судебных решений, органы исполнения судебных решений, государственный исполнитель, частный исполнитель.

ANNOTATION

Chepkalenko D. O. «Legislative regulation of the organization and activity of judicial enforcement bodies in Ukraine in the twentieth century: a historical and legal study». – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; history of political and legal scholars». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2020.

The dissertation is devoted to the systematic analysis of the Genesis of the Institute of Enforcement of Judgments, its impact on the development of the modern judicial system in Ukraine. The evolution of the branch of the norms that governed the organization and activity of judicial enforcement bodies in Ukraine at specific historical stages has been investigated, on the basis of which the peculiarities of the legal regulation of the activity of judicial enforcement bodies have been determined.

The status of the legal and regulatory support for the functioning of enforcement bodies in Ukraine is described. The dynamics of the appearance and formation of the legal institute of enforcement bodies of judicial decisions is shown in the historical and legal plane. The tendencies and peculiarities of legal regulation of the institute of enforcement of court decisions at specific historical stages are demonstrated.

Key words: court decisions, enforcement of court decisions, bailiff, institute of enforcement of court decisions, bodies of enforcement of court decisions.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, асистент

Н. С. Стеценко

Підп. до друку 30.01.2020. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Умов друк арк. 0,7. Обл. вид. арк. 0,9.

Наклад 100 прим. Зам. № 660

Друкарня Національної юридичної академії України

імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77